

СМИСЛОУТВОРЮВАЛЬНІ АСПЕКТИ КОНТЕКСТНОГО НАВЧАННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті розглядаються теоретико-методологічні аспекти проблеми структури та динаміки смислової сфери особистості, а також обґрунтовується доцільність реалізації навчального смислоутворювального контексту в системі контекстного навчання майбутнього вчителя початкових класів з позицій смислової дидактики.

Ключові слова: *смислоорієнтована освіта, смислова дидактика, контекстне навчання майбутнього вчителя початкових класів, смисл, смислова сфера особистості, смислові структури, смислоутворення, навчальний смислоутворювальний контекст, смислотехнології.*

У сучасних науках про людину: філософії, психології, аксіології, культурології, лінгвістиці – переконливо показано, що смислові утворення як складові мотиваційно-смислової і ціннісної сфери особистості є домінуючими в регуляції життєдіяльності людини. Саме вони є тією інстанцією, яка підпорядковує собі інші життєві прояви особистості (О. Леонт'єв). У зв'язку з цим виникають закономірні питання детермінації смислів та їх трансляції на рівні різних життєвих контекстів. Пошук відповідей на ці питання є важливим для створення умов щодо регуляції процесу смислоутворення в умовах професійної підготовки майбутніх фахівців.

Проблема смислоутворення є однією з провідних у контексті модернізації сучасної вищої освіти. Оскільки впровадження нової освітньої парадигми пов'язане, перш за все, з формуванням ціннісно-смислової сфери особистості. Саме в межах смислоорієнтованої освіти створюються умови для розширення, ускладнення і збагачення індивідуально-особистісного смислового досвіду шляхом використання спеціальних процедур і методик смислоактуалізації через упровадження ціннісно-смислового контексту осмислення соціокультурного досвіду. Тобто результатом освіти, смислової спрямованості є особистість, що володіє культурно-опосередкованим, усвідомленим відношенням до себе і світу, а також осмисленим ціннісно-особистісними знаннями, які інтегрують в собі не лише предметну але і ціннісну сторони змісту освіти.

Досліджуючи проблему контекстного навчання майбутнього вчителя початкових класів ми вважаємо, що саме в цій освітній системі відбувається перехід на особистісно- смислову парадигму освіти й створюються реальні умови для реалізації смислоутворювального контексту.

На думку А. Вербицького, саме в межах контекстного навчання розв'язуються основні суперечності традиційного навчання у ВНЗ, які полягають у тому, що студент засвоює не саму культуру (наприклад, професію), а лише засіб її освоєння, отримує знання, відірвані від смислоутворювальних контекстів його майбутньої професії. При цьому контекст він розуміє як систему внутрішніх і зовнішніх умов життя і діяльності людини, що впливає на процес і результат сприйняття, розуміння й перетворення людиною конкретної ситуації дії і вчинку. Відповідно, внутрішній контекст – це індивідуально-психологічні особливості, знання і досвід людини, зовнішній – це інформаційні, наочні, соціокультурні, просторово-часові й інші характеристики ситуації, в якій він діє. Контекст зумовлює смисл і значення для людини всієї ситуації та її компонентів, тобто він є смислоутворювальною категорією, що забезпечує рівень особистісного включення майбутнього фахівця в процес пізнання, а також оволодіння професійною діяльністю [2]. Таким чином, проблема смислоутворення в процесі контекстного навчання майбутнього вчителя початкових класів є очевидною.

Сучасні дослідження смислової проблематики представлені такими науковими напрямками: вивчення смислових установок (О. Асмолов); теоретичний і експериментальний аналіз зміни смислових утворень в дошкільному віці (Є. Субботський); вивчення впливу міжособистісного спілкування на смислові утворення (А. Хараш); дослідження порушень смислоутворення (Б. Братусь, Б. Зейгарник, Л. Цветкова); дослідження форм існування особистісних смислів у свідомості та самосвідомості (В. Столін); аналіз зв'язку смислових утворень із емоційними явищами (В. Вілюнас); вивчення смислових аспектів вольової регуляції (В. Іванніков); формування смислових утворень (Б. Братусь); дослідження ролі емоційних процесів в актах цілеутворення й смислоутворення (І. Васильєв, О. Тихомиров); вивчення особистісних смислів в експериментальній психосемантиці (В. Петренко); трактування особистісного смислу в психолінгвістиці (О.О. Леонт'єв); аналіз діяльності переживання як "смислосудівництва" в критичних життєвих ситуаціях (Ф. Василюк); дослідження конкретних механізмів смислоутворення (О. Насиновська); обґрунтування смислової концепції особистості (Д. Леонт'єв), концепції смислової динаміки (Ф. Василюк).

Нещодавно з'явився новий науковий напрям, заснований на інтегрованому смислому підході, а саме "смислова дидактика" (І. Абакумова, П. Єрмаков, В. Фоменко), у якому обґрунтована необхідність у межах концепції смисла й смислоутворення, розгляду всіх сучасних понять та категорій педагогіки та психології крізь призму їх смислового "наповнення"[1]. Чинний підхід зумовив поширення поняттєво-категоріального апарату щодо дослідження смислової проблематики, а саме появи таких понять як "смислоцентризм" (І. Абакумова), "смислова парадигма" (О. Асмолов), "смислоорієнтована освіта" (Є. Белякова), "професійно-особистісне смислоутворення" (О. Дмитрієва), "ціннісно-смисловий вибір" (Н. Мироненкова), "професійно-смисловий потенціал особистості" (І. Ярмакєєв), "смислоорієнтовані компетенції" (А. Хуторської, С. Кульневич); "смислотехнології" (Д. Леонт'єв), "смислова емпатія" (І. Абакумова), "смислова саморегуляція" (Б. Зейгарник, В. Іванніков), "навчальний смислоутворювальний контекст" (А. Вербицький, О. Стаканова), "груповий смислоутворювальний навчальний контекст" (Л. Кагермазова). Проте при такій високій зацікавленості смисловою проблематикою, питання смислоутворення майбутнього вчителя початкових класів залишається поза увагою науковців.

Метою статті є розкриття теоретико-методологічних та практико-орієнтованих аспектів смислоутворення в процесі

контекстного навчання майбутнього вчителя початкових класів.

У науковий ужиток категорію "смысл" в її психолого-педагогічній інтерпретації ввів Л. Виготський у процесі розробки проблеми співвіднесення значення й смыслу. Розв'язання цієї проблеми дозволило розкрити зміст переходу від внутрішнього плану до зовнішнього, охарактеризувати не лише структуру, але і психологічну сутність "шляху від мислення до мови" (Л. Виготський) як шляху втілення внутрішньо стиснутого смыслу в зовнішньо розгорнену систему значень, глибше зрозуміти екстеріо- й інтеріоризацію [4].

Подальшу розробку проблема смыслу знайшла в дослідженнях О. Леонтьєва. Він визначає смысл через стосунки й вводить категорію "особистісний смысл", що виражає не ситуативний вибір семантичного поля, а інтегровану цілісність психічного. При цьому він уважає, що особистісні смысли відбивають мотиви, які породжуються чинними життєвими стосунками й відношеннями суб'єкта до усвідомлюваних об'єктивних явищ. Особистісний смысл, на думку О.М. Леонтьєва, є відношенням мотиву до мети, він має об'єктивну предметну сторону й характеризує унікальну суб'єктивність певного індивіда [5].

У навчальній діяльності смысл розглядається як завдання, мета, цілепокладання; у змісті навчального процесу – як особлива форма культури, як "відкристалізовані смысли" (О. Леонтьєв); у динаміці навчального процесу – як переживання його учасників: викладачів і студентів, як "синхронізація смыслових полів", як спрямована смыслова трансляція, що ініціює смыслоутворення студентів (І. Абакумова).

У нашому дослідженні ми поділяємо наукові підходи щодо смыслу та смыслоутворення Д. Леонтьєва. Ми спираємося на положення, що смыслова сфера особистості представлена такими смысловими структурами: особистісний смысл у вузькому значенні терміну, що розуміється як складова свідомості (О. Леонтьєв), смысловий конструкт, смыслова установка, смыслова диспозиція, мотив і особистісні цінності. При цьому особистісний смысл, смыслова установка, смыслоутворювальні мотиви є ситуативними, нестійкими. Вони складаються і функціонують лише в межах конкретної окремо взятої діяльності, вихід їх за рамки цієї діяльності й набуття стійкості означає трансформацію їх в інші, стійкі структури. Такими є смыслові конструкти, смыслові диспозиції, цінності, що володіють транситуативним, "наддіяльним характером", тобто вони стійкі, стабільні, "надситуативні". Цей підхід до смыслової сфери особистості є структурно-функціональним.

Існує також і динамічний підхід. Динаміка смыслового розвитку породжує постійну взаємодію між ситуативними смысловими проявами й тими смысловими структурами, що претендують на стійкий рівень. При цьому смысловий розвиток особистості відповідає логіці від одиничного до загального, тобто смысл "зростає" від мінімального до максимального стану, а саме від особистісного смыслу до особистісної цінності.

У літературі пропонується розрізняти "велику" і "малу" динаміку смыслових утворень. Під "великою динамікою" розвитку смыслових утворень розуміються процеси народження і зміни смыслових утворень особистості в ході життя людини, у ході зміни різних видів діяльності [1, с. 38]. Під "малою" динамікою розвитку смыслових утворень розуміються процеси породження і трансформації смыслових утворень в ході тієї або тієї діяльності [1, с. 39]. Ми розглядаємо смыслову сферу особистості в "малій" динаміці та єдності її структурно-функціональних та динамічних аспектів.

З точки зору динамічного аналізу смыслової сфери й смыслової регуляції особистості відомі три види смыслових процесів, а саме: смыслоутворення, смыслоусвідомлення, смыслобудівництво. Відомо визначення смыслоутворення як процесу творчого освоєння суб'єктами освіти способами світосприйняття, світовідношення, культуротворчої діяльності, що створені людиною в процесі суспільного розвитку (Є. Белякова). Ми ототожнюємо смыслоутворення з розвитком смыслової сфери особистості, а саме з появою смыслових новоутворень. При цьому ми звертаємося до класичних "зон розвитку" (Л. Виготський) та відомої психологічної послідовності "входження в зону розвитку – зона актуального розвитку – зона найближчого розвитку – зона саморозвитку", що є детермінуючими в тенденціях смыслоутворення.

Смыслодинаміку майбутнього вчителя початкових класів ми пов'язуємо з реалізацією навчального смыслоутворювального контексту в системі контекстного навчання майбутнього вчителя початкових класів. Навчальний смыслоутворювальний контекст нами розуміється як система спрямованої трансляції смыслу, що ініціює смыслоутворення майбутніх учителів початкових класів, а також спрямовує його динаміку певним вектором у навчальному процесі. При цьому процесуальний складник навчального смыслоутворювального контексту представлений смислотехнологіями, що орієнтовані на розвиток смыслової, ціннісної сфери студентів, "змістовного узагальнення" (В. Давидов), що дозволяє реалізовувати смислоорієнтовану освіту. За характером впливу смислотехнології поділяються на цілеспрямовані й фасилітуючі (підтримуючі); за обсягом змін – на ближні, що впливають на конкретні дії через породження або зміну мотивів, особистісних смыслів або смыслових установок, а також далекі, що формують та змінюють ціннісні орієнтації студента; за спрямованістю – на себе (інтраперсональні) або на інших (інтерперсональні).

Розглянемо як упроваджується смыслоутворювальний контекст у базових формах діяльності в межах контекстного навчання майбутнього вчителя початкових класів.

Динаміка руху діяльностей у контекстному навчанні представлена трьома базовими формами діяльності студентів і багатьма проміжних, перехідних від однієї базової форми до іншої.

Навчальна діяльність академічного типу, основу якої складає передача й засвоєння інформації. Класичним прикладом є інформаційна лекція та семінар, але в контекстному навчанні на їх основі з'являються такі форми навчання, як лекція удвох, лекція – візуалізація, лекція з запланованими помилками, лекція – прес-конференція. Навчальній діяльності академічного типу відповідає семіотична навчальна модель, що являє собою вербальні або письмові тексти, які містять теоретичну інформацію для індивідуального присвоєння кожним студентом. Одиницею роботи студента є мовленнєва дія. Проте, на відміну від традиційних підходів уже на даному етапі задаються предметний та соціальний контексти майбутньої професійної діяльності: обговорюються основні протиріччя, що виникають в її процесі, на теоретичному рівні моделюються дії фахівців. Отримані таким чином знання перестають бути абстрактними й суто

теоретичними й готують студентів до діяльності квазіпрофесійного характеру.

Ми вважаємо, що на даному етапі контекстного навчання є доцільним використання смисловиявляючих текстів. Відомий медіапсихолог О.Проніна обґрунтовуючи переваги використання цієї смислотехнології, уводить в аналіз механізму впливу тексту на особистість поняття "трансцензусу", що відбиває той безпосередній момент, коли інформація виводиться суб'єктом на ціннісно-смисловий рівень й стає особистісною або відторгається через її відчужений характер від даної людини.

У процесі навчальної діяльності академічного типу є ефективним також впровадження діалогу як смислотехнології. Оскільки саме діалог активізує смислову динаміку переходу із потенційного, невербалізованого смислу в актуалізований смисл, спрямований на формування смислової установки, потреби особистості в саморозумінні. Таким чином, розглянуті смислотехнології сприяють переважно формуванню ситуативних смислових структур (смислоутворювальні мотиви, особистісні смисли, смислові установки), але й можливе формування стійких цінностей особистості. У цілому в процесі навчальної діяльності академічного типу відбувається "насичення" свідомості студента особистісними смислами.

Квазіпрофесійна діяльність моделює в аудиторних умовах зміст і динаміку професії, відносин зайнятих в ній людей, як це відбувається, наприклад, у контекстній діловій грі, аналізі педагогічних ситуацій та розв'язанні професійно-педагогічних завдань й інших формах контекстного навчання. При цьому провідну роль відіграють імітаційні навчальні моделі, що відтворюють ситуації майбутньої професійної діяльності, які потребують аналізу й прийняття рішень на основі теоретичної інформації. Одиницею роботи студента є предметна дія. Інформація тут виступає засобом здійснення пізнавальної та рефлексивно-аналітичної діяльності, в процесі яких вона перетворюється в знання майбутнього фахівця. Смислоутворення майбутнього вчителя у квазіпрофесійній діяльності пов'язане зі створенням рефлексивного середовища в процесі аналізу педагогічних ситуацій та розв'язання професійно-педагогічних завдань. Саме в цих смислотехнологіях відбувається перехід від безпосередньо-емоційного смислового сприйняття до вербалізації смислів, підняття їх до рефлексивно-аналітичного та пізнавально-оцінчного рівня. Тобто смислові утворення особистості піднімаються до того рівня, коли базова система смислів уже представлена в свідомості студента достатньо цілісно й він може співвіднести певні ситуації та завдання зі своїм смисловим полем та своїми смисловими пріоритетами, тобто формуються такі стійкі смислові структури як смислова диспозиція та смисловий конструкт.

Навчально-професійна діяльність – це діяльність, де студент уже приймає позицію фахівця. Робота студента за своїми цілями, змістом формами й технологіями виявляється фактично професійною. На цьому етапі завершується процес трансформації навчальної діяльності в професійну. Даному етапу логічно відповідає соціальна навчальна модель як типова проблемна ситуація або фрагмент професійної діяльності, що аналізується та перетворюється у формах сумісної діяльності студентів. Робота в групах як соціальних моделях професійного середовища сприяє формуванню не тільки предметної, а й соціальної компетентності майбутнього фахівця. Провідною одиницею активності студента є вчинок. Смислоутворення майбутнього вчителя початкових класів пов'язане на даному етапі з упровадженням групового навчального смислоутворювального контексту, що представлений такими смисловими технологіями як смислоактуалізуючий діалог. Особливі функції смислоактуалізуючого діалогу полягають у виявленні смислових позицій учасників діалогу, створенні передумов для сприйняття і розуміння цінностей, цілей, мотивів учасників діалогу, резонансних взаємодій особистісних смислових позицій, формуванні загального смислового поля – "єдиного суб'єкта" педагогічної взаємодії. У ході смислоактуалізуючого діалогу кожен з його учасників має можливість актуалізувати, прояснити й структурувати свою ціннісно-смислову позицію. Тобто відбувається ціннісно-смислове самовизначення особистості.

Висновки. Таким чином, упровадження нової освітньої парадигми пов'язане з реалізацією смислоорієнтованої освіти. Метою зазначеної освітньої системи є формування фахівця, що володіє осмисленим ціннісно-особистісним знанням, яке інтегрує в собі предметну й ціннісно-смислову сторони змісту освіти. При цьому провідним механізмом смислодинаміки особистості майбутнього фахівця є процес смислоутворення, що в системі контекстного навчання майбутнього вчителя початкових класів пов'язаний з упровадженням навчального смислоутворювального контексту як системи спрямованої трансляції смисла. На кожному етапі контекстного навчання, що відповідає базовим формам навчання (діяльність академічного типу, квазіпрофесійна діяльність, навчально-професійна діяльність) та моделям навчання (семіотична, імітаційна, соціальна), переважають певні смислотехнології, що спрямовані на формування як стійких, так і ситуативних смислових утворень особистості в їх єдності. Отже, контекстне навчання містить великий потенціал щодо формування смислової сфери особистості майбутнього вчителя початкових класів. Оскільки саме в цій системі навчання зміст і процес навчальної діяльності студентів максимально наближається до їхньої майбутньої професії.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Абакумова И. В.* Смислодидактика Текст.: учебник для магистров педагогики и психологии / И. В. Абакумова. – М.: Изд-во "КРЕДО", 2008. – 386 с.
2. *Асмолов А. Г.* О некоторых перспективах исследования смысловых образований личности / А. Г. Асмолов, Б. С. Братусь, Б. В. Зейгарник // Вопросы психологии. – 1979. – № 3. – С. 35 – 45.
3. *Вербицкий А. А.* Категория "контекст" в психологии и педагогике: монография / А. А. Вербицкий, В. Г. Калашников. – Логос, 2010. – 300 с.
4. *Выготский Л. С.* Мышление и речь / Л. С. Выготский – М. : Педагогика, 1982.–Т.2. – С.5 – 362.
5. *Леонтьев А. Н.* Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев [2–е изд.]. – М.: Политиздат, 1977. – 304 с.
6. *Леонтьев Д. А.* Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д.А. Леонтьев. – [2-е, испр. изд.]. – М.: Смысл, 2003. – 487 с.

Подано до редакції 10.06.11
